



НИКІЛЄВ О.І.

УДК 930.1(477)“1945/1965”

ЗИМА-ВЕСНА 1-2(40-4-1)/2009 ІМАНІТАРНИЙ ЖУРНАЛ

ВИРОБНИЧА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА СЕРЕДИНИ 1940-Х - СЕРЕДИНИ 1960-Х РР.: АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ АРХІВНИХ ФОДІВ З ПРОБЛЕМИ

Здійснено видовий і типовий аналіз джерел з проблеми. Показано особливості кожного з них. Звернута увага на комплекси документів, що не залучалися дослідниками до вивчення проблеми.

Ключові слова: село, виробнича інтелігенція, джерела, комплекс документів, види документів, типи документів.

Осуществлен видовой и типовой анализ источников по проблеме. Показано особенности каждого из них. Уделено внимание комплексам материалов, которые не привлекались исследователями к изучению проблемы.

Ключевые слова: село, производственная интеллигенция, архивные источники, комплекс документов, виды документов, типы документов.

It is made the typical and variety analysis of the sources about this problem. It is showed the specialities each of them. The attention is made to the complex materials that were not used by the investigations about of this problem.

Key words: village, industrial intelligence, archive sources, the complex of the documents, kinds and types of the documents.

Успішність виконання історичного дослідження залежить від адекватності залученої для його здійснення джерельної бази, рівня її репрезентативності та інформативності. Особливо це стосується досліджень з недостатньо вивченої проблематики. Зокрема такої, як формування виробничої інтелігенції українського села. Творення її та все зростаюче значення у виробничих та соціально-культурних процесах на селі констатувалося істориками як звичайне зростання культурно-освітнього [2], культурно-технічного [14, 31] або виробничо-професійного рівня колгоспного селянства [15]. Дослідниками розглядалися лише кількісні параметри змін у складі працівників керівних і технологічних ланок колгоспного виробництва та обслуговуючих його структур. Іспиралися вони при цьому відповідні комплекси джерел. Тож і

приходили до відповідних висновків. Соціальні ж чинники, а саме весь комплекс факторів, що впливали на формування нової для села верстви, не брався до уваги і не аналізувався. Для свого ж розв'язання проблема потребує різних за планом і характером джерел, тож останні необхідно класифікувати за рівнем інформативності, змістом, особливостями матеріалу, який вони містять. Дане повідомлення є спробою здійснення аналізу власне архівних джерел з проблеми формування виробничої інтелігенції села.

Оскільки у дослідженні проблеми важливе значення має не лише зміст і спрямованість документів, а й хід їх розробки, процес виконання наміченого відповідними органами, відомствами, установами, організаціями тощо, пошук ними найбільш оптимальних варіантів

вирішення поставленого завдання, то найбільш успішно цьому сприяє тип джерел, який являють собою матеріали, що відображають різні рівні процесу формування нової виробничо-професійної ланки села, залежно від місця, яке займала організаційно-фондоутворювачу системі владної ієрархії в країні.

Зосереджені вони у вітчизняних (центральної і регіональних) і іноземних (Росія) архівосховищах. В іноземних архівах, а це – московські Російський державний архів економіки (РДАЕ), Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСПІ) та Російський державний архів новітньої історії (РДАНІ) містяться матеріали вищих органів влади союзного рівня. У перших двох – виконавчих, зокрема Міністерства сільського господарства (Ф. 7468), Міністерства радгоспів (Ф. 7803) та Міністерства вищої і середньої освіти і Міністерства культури СРСР (Ф. 9396), а у двох інших – матеріали Центрального комітету Компартії Радянського Союзу хронологічно поділений між ними (до 1953 р. – у РДАСПІ фонд 17, з 1953 по 1991 – у РДАНІ, фонд 5). Матеріал, зосереджений у них, відзначається високим рівнем аналітичності, узагальнення. Поруч з цифровими і фактологічними даними по Союзу, там маєть значний обсяг інформації по Україні. В них міститься значний комплекс документів з проблем, до яких раніше дослідники не мали доступу і які дають можливість виявити витоки прийняття тих чи інших рішень, з'ясувати позицію з того чи іншого питання конкретних відомств, ставлення до цього нижчих (республіканських) структур, оскільки містять первинні документи по підготовці цих рішень: довідки, інформації з місць, доповідні записки з розглядуваної проблеми тих, хто готував питання, проекти постанов ЦК КПРС з записами про ознайомлення з ними керівників зацікавлених відомств з їхніми пропозиціями або запереченнями.

У свою чергу, у РДАНІ, окрім проектів постанов ЦК та підготовчих матеріалів до них, містяться й звіти та інформації керівництва союзних республік, у тому числі й КПУ, Ради у справах колгоспів при Раді міністрів СРСР про хід виконання прийнятих постанов як у цілому з проблем сільського господарства, так і з питань, пов'язаних з забезпеченням його працівниками з вищою і середньою спеціальною освітою, формування керівних і управлінських ланок колгоспів і радгоспів у відповідності з поставленими завданнями, що дає певне уявлення про кількісний бік вирішення проблеми. Значний інтерес представляє комплекс документів, що складається з листів на ім'я першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова та до газети «Правда» від спеціалістів сільського господарства, що перейшли туди в результаті різних політико-господарських кампаній, які переслідували мету наситити колгоспно-радгоспне виробництво фахівцями, про проблеми в оплаті їхньої праці, пенсійному забезпеченні, про труднощі у роботі і житті спеціалістів у колгоспах тощо. Значну цінність для дослідників представляє собою масив документів, у яких М.Хрущов особисто сповіщався про те, що переміщення спеціалістів на роботу у село з промислових, сільськогосподарських, партійних і радянських структур відбувається вкрай складно, що дана категорія працівників не виявляла особливого бажання їхати працювати і жити на селі. Значне місце займають і матеріали про негативну реакцію центру на постійні і досить обґрунтовані прохання республіканського керівництва про додаткове відкриття в Україні (у тих чи інших її регіонах) нових спеціалізованих вузів, факультетів у них, розширення набору на ту чи іншу спеціальність, про переміщення у сільську місцевість навчальних закладів, стан їхньої матеріально-технічної та навчально-виробничої бази [20].

Певний інтерес представляють і матеріали ЦСУ СРСР, які направлялися як



інформація про справжній стан проблеми до ЦК, і не публікувалися у статистичних збірниках. Вони містять дані про обсяги прийомів і випусків молодих спеціалістів, інформацію про соціальний стан студентських контингентів, скорочення кількості вузів і технікумів в Україні, кількість випускників навчальних закладів з дипломами про аграрницьку спеціальність у народному господарстві у цілому і в аграрній сфері зокрема, і свідчать, про значну питому вагу практиків на керівних і технологічних посадах у колгоспах і радгоспах. Особливість таких документів полягає у тому, що вони не супроводжуються аналізом інформації, яка в них міститься, а лише фіксують ситуацію.

Проте, незважаючи на високий рівень інформативності матеріалів РДАНІ та РДАСПІ, вони, значною мірою через функціональне призначення їхньої інформації, відбивають процес у загальному вигляді, що обмежує їх можливості у дослідженні ряду складових проблеми. У першу чергу – діяльності навчальних закладів усіх типів по кадровому забезпеченню колгоспного виробництва. Так, оскільки після війни вища сільськогосподарська школа знаходилася у віданні союзних міністерств (сільського господарства, вищої і середньої освіти, культури), фонди яких знаходяться відповідно РДАЕ(МСГ) та ДАРФ(МВССО, Мінкультури), то саме у цих архівах сконцентрувалася вся узагальнююча документація з питань, пов'язаних з повоєнною відбудовою сільгоспвузів і функціонування їх у контексті аграрної політики держави середини 1940-х – середини 1960-х рр., прилаштування вищої сільськогосподарської школи до потреб галузі. Вони містять матеріали, насамперед письмові щорічні звіти, які у повному обсязі дають можливість мати уявлення про стан матеріальної бази вузів, рівень їх фінансування, наявність факультетів і відділень, умови навчання і проживання студентів, їх соціальну і національну приналежність,

якісний і кількісний склад викладацького персоналу. Проте, текстові звіти вузів, які значною мірою давали змогу з'ясувати дані питання, хоч і були присвячені даній проблемі, але не мали чітко фіксованого характеру.

Важливим доповненням до таких звітів були статистичні звіти, складені за вимогами ЦСУ у конкретній і сталій формі (назва її – 79-КВ). Такі звітні форми заповнювалися окремо по стаціонарній і заочній формах навчання. З часом статистичні звіти доповнювалися новими графами і розділами, що потребували додаткових даних відповідно до додаткових кроків, здійснюваних державою по реалізації аграрної політики того часу. На початку 1960-х рр. даний формуляр був замінений на більш повний і отримав назву форма 3-НК. Вона на аркуші 60x50 см містила, окрім зазначених уже даних, ще й інформацію про кількісне представництво у студентських контингентах трьох основних соціальних груп радянського суспільства, як на кожному окремому курсі, так і загалом по вузу, зарахованих на перший курс навчального закладу з виробничим стажем не менше 2 років та тих, хто відслужив армію, виділяла студентів, що готувалися за рахунок господарств, тобто так званих господарських стипендіатів, тих студентів, які мешкали на приватних квартирах, оплачуваних вузами, наводилася загальна площа навчальних закладів з розподілом її на навчальну і житлову, до того ж – на таку, де мешкали студенти, і таку, де проживали викладачі.

Цей вид звітної документації навчальних закладів, не зважаючи на надзвичайно високий рівень їх інформативності, дослідниками не використовувався. Проте, дані звіти дають змогу аналізувати, в основному, кількісні параметри процесу. Простежити ж діяльність відповідних структур у цій царині дає можливість лише переписка міністерства з навчальними закладами, з Радою міністрів СРСР та ЦК КПРС про хід виконання поставлених завдань. Особливе місце у ній займають

листи міністрів: сільського господарства СРСР – І. Бенедіктова, вищої середньої спеціальної освіти – С. Кафтанова, культури – П. Пономаренка на ім'я Г. Маленкова, К. Ворошилова, осіб, що функціонально в уряді відповідали за роботу сільського господарства, та М. Хрущова, коли він очолив ЦК КПРС, про стан матеріально-технічної бази вузів, ступінь насиченості технікою (та її якість) їхніх учбових господарств, умови праці і життя в них студентів та працівників, наявність можливостей для проведення навчально-виробничої практики для студентів, негативні тенденції у якісному складі викладацьких колективів [8, 18].

У цьому контексті важливе місце займає і такий комплекс джерел, на жаль, обділений увагою дослідників, як матеріали нарад керівників вищих навчальних закладів і міністерства культури, у підпорядкуванні якого вони на той час перебували, а це – середина 1950-х років. Вони (документи) містять конкретну інформацію щодо політики міністерства у галузі вищої сільськогосподарської освіти, бачення ним потенціалу тих чи інших вузів, його позиції щодо України, як найбільш забезпеченої, з точки зору Центру, інститутами даного профілю. Ці матеріали дають можливість бачити, як керівники і трудові колективи вузів реагували на проводжувану партією, політику, і кроки міністерства по її реалізації. Виступи на нарадах ректорів і проректорів дають уявлення про складні умови підготовки наукових кадрів, низький рівень зарплати працівників вузів та стипендій студентів порівняно з навчальними закладами інших профілів, дозволяють з'ясувати ситуацію з підготовкою фахівців заочним шляхом, з географією розміщення інститутів, з відповідністю забезпеченості ними певного регіону республіки [9].

Попри те, що документи ДАРФ мають високу інформативну цінність і тому є важливою складовою у дослідницькій роботі, значно більший комплекс джерел по проблемі містить РДАЕ, де зосереджено

фонд профільного сільськогосподарського міністерства. За змістом його (фонду) документи з досліджуваної проблеми поділяються на дві групи: ті, що висвітлюють діяльність навчальних закладів про підготовку фахівців і ті, що містять інформацію про кадрову ситуацію у матеріальній сфері.

До першої групи входять, окрім вузівських, ще й матеріали середніх навчальних закладів, у першу чергу – технікумів. Проте, особливий інтерес становлять матеріали, так би мовити, позасистемних, або – “нетрадиційних” навчальних закладів, які були створені у перші повосенні роки, і активно функціонували з певними трансформаціями до середини 1960-х рр., а саме: школи майстрів колгоспного виробництва та школи голів колгоспів. Діяльність навчальних закладів даного типу залишилася практично не дослідженою. Джерельна ж база дозволяє зробити це у повній мірі. Вона включає в себе річні зведені звіти про роботу шкіл в цілому по Союзу та по окремих республіках; матеріали республіканських та міжреспубліканських нарад працівників даних навчальних закладів; дані про стан матеріально-технічної бази шкіл: це інформація як самих закладів, так і перевіряючих з міністерства, житлово-побутові умови їхніх слухачів, особливості формування їхніх учнівських контингентів, форми їх фінансування, розміри стипендій учнів та зарплати викладачів, періодичність її виплати, освітній рівень учнів, що набиралися, причини їх великого відсіву зі шкіл, кількісні і якісні показники випускників і ступінь їх використання за отриманим у школах фахом, а також напрямки трансформації даних навчальних закладів та зміни їх статусу [16].

Документація, що стосується ситуації у матеріальному виробництві сільськогосподарської галузі, являє собою значний і різноманітний масив джерел. Сюди належать математичні розрахунки міністерства про потреби матеріального виробництва галузі і країни, і республік, як у



цілому, так і окремих її сфер, на 5, 10 та 20 років у фахівцях, і доповідні записки, довідки про стан забезпечення ними тих чи інших ланок виробництва у певні відрізки часу, про намічені зміни у складі працівників керівних і технологічних ланок та шляхи, якими вони намічалися здійснюватися. Важливу складову цієї групи документів становлять різного роду звіти Управління керівних кадрів міністерства про виконання рішень партійних і господарських органів країни про переміщення працівників апаратів управління усіх рівнів у виробничу сферу.

У цьому контексті важливим чинником виступають матеріали засідань та нарад представників союзного міністерства з керівниками республіканських відомств з питань підбору, підготовки та розподілу кадрів. Вони несуть інформацію про значну плінність посланих на роботу у село працівників та причини такої плінності, про умови життя і праці там. Суттєвим доповненням цих матеріалів є різноманітні довідки на середину або на кінець року про кількісний і якісний склад керівних працівників і спеціалістів як у цілому по системі МСГ СРСР, так і по структурних елементах, у тому числі у МТС, колгоспах, радгоспах. Вони містять дані про їхній освітній рівень, період роботи на даній посаді. Найповнішу картину стану в галузі дають щорічні звіти міністерства сільського господарства республіки, що направлялися до – союзного. Відображаючи ситуацію у матеріальній сфері, вони дають кількісний і якісний склад керівників МТС та колгоспів на кінець поточного року, кількість знятих і призначених, якісний склад як тих, так і інших, докладно подають причини таких масштабів їхньої ротації [17].

У комплексі документів, що відображають процес формування керівних і технологічних ланок матеріального виробництва аграрної галузі, особливий інтерес представляє масив документів, що фіксують такий шлях підвищення інтелектуального потенціалу матеріальної сфери села, як залучення до роботи там

офіцерів Радянської армії і флоту, що звільнялися в запас у результаті розпочатого державним керівництвом її скорочення. У літературі окремими авторами лише зазначається, що колгоспи були поповнені офіцерами, проте не показано як цей процес відбувався, взагалі не говориться про ступінь його ефективності, які категорії офіцерського складу були задіяні в цьому. Ці ж документи містять кількісні дані запланованих для залучення до колгоспно-радгоспного виробництва України офіцерів, матеріали про діяльність як армійських, так і партійних та господарських структур по пошуку і набору бажаних, ступінь її (діяльності) успішності, про ставлення самих офіцерів до роботи у сільському господарстві, про джерела фінансування запланованого заходу [19].

Проте, незважаючи на безсумнівну необхідність і, у певних випадках, незамінність московських архівів у дослідженні проблеми, важливою складовою джерельної бази є фонди національних архівосховищ (як центральних, так і обласних та відомчих архівів). У них міститься основний масив джерел, що відбивають складність і суперечливість процесу підвищення інтелектуального потенціалу матеріальної сфери аграрної галузі, формування в ній нових категорій працівників та вдосконалення виробничо-професійної структури села. У першу чергу це – Державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) – фонд ЦК компартії України (Ф. 1), матеріали загального, сільськогосподарського, агітаційно-пропагандистського відділів та відділу партійних органів, а також Центральний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ) – фонд Верховної Ради УРСР (Ф. 1), Міністерства сільського господарства (Ф. 27), Міністерства радгоспів (Ф. 4860), Міністерства освіти (Ф. 166), Республіканського статистичного управління (Ф. 582), Укоопспілки (Ф. 296). Особливістю матеріалів цих фондів є більш детальне і

конкретне, більш багатоаспектне відображення процесів, пов'язаних з формуванням і функціонуванням нової професійно-виробничої ланки матеріального виробництва.

Даний масив джерел за своїм характером може бути розподілений на дві групи. Першу складають матеріали, що відображають процеси, пов'язані безпосередньо з проблемою підготовки кадрів та їх задіяння у матеріальній сфері села. Другу – що відображають умови, в яких доводилося жити і працювати, як самим представникам нової для села верстви, так і членам їхніх сімей, соціально-побутове і соціально-культурне середовище, в якому доводилося перебувати.

До першої групи слід віднести насамперед матеріали керівних партійних і господарських, у тому числі і галузевих органів, які намічали конкретні заходи по реалізації в республіці проголошених Центром рішень та контролювали хід їх виконання. У першу чергу, це протоколи засідань секретаріату і президіуму ЦК КПУ, проекти постанов ЦК та його секретаріату і президіуму з комплексом підготовчих матеріалів до них. Даний вид документації складають довідки, інформації та звіти значної кількості осіб, що готували ті чи інші питання. Оскільки вони не були розраховані на широку аудиторію, а призначалися для внутрішнього користування, то містили конкретну і об'єктивну інформацію по проблемі, на основі якої і приймалися рішення. Сюди ж відносяться і матеріали нарад у ЦК, як закритих – самих працівників апарату, так і спільні, з представниками сільського господарства, науки, у тому числі і з працівниками вищої і середньої сільськогосподарської шкіл з питань підготовки та забезпечення галузі фахівцями та матеріали засідань колегії Міністерства сільськогосподарства республіки та різних комісій і нарад спеціалістів сільського господарства з питань реалізації визначених центром і республікою завдань. Рішення, що приймалися на таких нарадах, лягали в

основу конкретних заходів і дій як республіканського керівництва, так і всіх структур, що мали виконувати його директиви [21, 25].

Важливою складовою цієї групи є документи, що відображають стан справ у сфері підготовки майбутніх працівників сільського господарства на кадрову ситуацію на селі, змальовували чинники, що впливали на хід вирішення проблеми. Основну масу її складають довідки та інформації з питань кадрів як узагалі в сільському господарстві, так і по окремих спеціальностях та категоріях, як у цілому по Україні, так і по її регіонах, заявки обласних управлінь сільського господарства до МСГ УРСР та останнього – до союзного, про потребу, перспективи і плани підготовки кадрів певного профілю, на певні відрізки часу з пояснювальними записками, де обґрунтовувалися зазначені потреби, інформація обласних управлінь сільського господарства про прибуття випускників навчальних закладів і направлених з інших галузей народного господарства (в ході тієї чи іншої політико-господарської кампанії) та їх розподіл. У цих документах містяться і кількісні дані про неприбулих та тих, хто полишив роботу, подаються причини таких фактів, висвітлюються питання заробітної плати всіх категорій фахівців галузі від низових ланок до апарату Міністерства сільського господарства, умови визначення її керівництвом колгоспів працівникам технологічних ланок, форми і періодичність її отримання фахівцями, їх побутові умови. Тут варто назвати матеріали фонду ЦК КПУ, в яких зібрані листи селян у газету «Радянська Україна». В них відображається ситуація з призначенням на посаду керівників господарств, подаються матеріали, що показують волонтаризм і адміністрування в цьому питанні з боку районних органів влади [26].

Значний інтерес представляють матеріали навчальних закладів, якими опікувалися республіканські сільськогосподарські структури: вузів (до

наукової праці. У розглядуваний же нами період дана статистична форма звіту помітно відрізнялася за змістом матеріалу, у першу чергу за назвами вміщених параметрів. У той же час вона досить чітко відображала кадрову політику держави на селі, варіювала у своїй звітності залежно від завдань того чи іншого періоду і таким чином давала змогу прослідкувати за результатами тієї політики на певних відтинках часу, коли вона відстежувалася статистичними органами. Цей вид документації містить і такий вельми необхідний для розуміння процесів формування нової категорії працівників села компонент, як дані про наявність соціально-культурного сектору у господарствах та ступінь його розвинутої [1, 22, 29].

За сукупністю своєї інформації дана група джерел дає можливість скласти уявлення про процес інтелектуалізації матеріальної сфери сільськогосподарської галузі, про шляхи, форми і методи, яким він здійснювався. Тобто показує кількісний бік проблеми. Проте вона не пояснює причин низьких показників двадцятирічних зусиль партійно-державного керівництва у цій царині.

Відповідь на це питання дає інша група джерел, яка дослідниками практично не залучалася до наукового обігу, але яка відображає умови, в яких доводилося жити і працювати представникам створюваної верстви, тогочасний соціально-культурний і соціально-побутовий стан села. І вплив його на рішення багатьох працівників керівних і технологічних ланок колгоспно-радгоспного виробництва не пов'язувати своє життя з роботою в ньому. Основу її складають матеріали Верховної Ради УРСР, а саме постійних комісій з питань: транспорту і зв'язку, комунального господарства, торгівлі і громадського харчування, народної освіти, науки і культури, охорони здоров'я і соціального забезпечення, Центрального статистичного управління України, конкретно – його відділів: статистики бюджетів, статистики культури, статистики населення і охорони здоров'я, а також -

Укоопспілки, організації, що здійснювала торговельне обслуговування населення сільської місцевості. Інформація даних структур була переважно розрахована на внутрішнє користування (наприклад, ЦСУ готувало її у формі аналітичних записок і часто під грифом «таємно»), тож змальовувався справжній стан речей із забезпеченням потреб людей, що проживали у сільській місцевості. Доповнюючи один одного у певних питаннях, у першу чергу, у фактологічних аспектах, документи даних структур відображали реальну повсякденність сільського життя: стан облаштованості сільських населених пунктів, якість помешкань селян, рівень їх радіо- та електрифікації, забезпеченість надбаннями цивілізації, стан системи медичного обслуговування, матеріальної бази закладів охорони здоров'я та їх спроможність виконувати своє призначення, ситуацію з дитячими дошкільними закладами та шкільною освітою, спроможність її надавати необхідного рівня знання, взагалі забезпечити дітям належні умови для повноцінного духовного і фізичного виховання. Аналогічним був рівень інформативності стосовно ситуації з системою торгівлі на селі, надання послуг службою побуту, станом шляхів сполучення між населеними пунктами, телефонним та поштовим зв'язком [24].

Важливою складовою цієї групи є матеріали, що зберігаються у фондах обласних архівів, які на рівні конкретного району, колгоспу, радгоспу, окремого населеного пункту підтверджують інформацію загальнореспубліканського масштабу, деталізуючи її, роблячи більш переконливою. Так, звіти, інформації, довідки обласних управлінь сільського господарства, наприклад, Донецької (ф. 3763) та Черкаської (ф. 2552) областей подають ситуацію з забезпеченням кадрами колгоспів, прибуттям випускників вузів, питому вагу не прибуваючих за розподілом до місць призначення [7, 12]. У свою чергу, якість житла колгоспників, стан населених



пунктів, медичних закладів дільничного рівня, забезпеченість їх фахівцями, необхідним обладнанням, медикаментами та витратним матеріалом, стан роботи підприємств торгівлі, побутового обслуговування, громадського харчування, і спроможність їх виконувати свої функції висвітлюють матеріали, наприклад, засідань і сесій виконкомів районних рад депутатів [3]. Стан сільської шкільної освіти, умови навчання дітей, позашкільного виховання, матеріальної бази закладів культури освіти, кадрового складу їхніх працівників, рівня оплати їхньої праці дають можливість з'ясувати матеріали районних відділів народної освіти та відділів культури Це текстові і статистичні звіти, інформації про наявність та стан шкільних і дошкільних дитячих закладів та клубів і бібліотечних установ, якісний і кількісний склад їхніх виробничих колективів, рівень забезпеченості належним інвентарем і обладнанням [4]. Матеріальне становище і рівень оплати спеціалістів сільського господарства, ставлення до них керівників господарств, а також - працівників інших категорій матеріального виробництва села дають можливість виявити протоколи загальних зборів колгоспників та засідань правлінь колгоспів та матеріали партійних зборів членів їхніх партійних організацій [5]. Сприйняття виробничих і побутових реалій сільського буття представниками розумової праці колгоспно-радгоспного виробництва, оцінку ними цих реалій дають можливість виявити матеріали, а це скарги, звернення, листи до райкомута обкому партії, партійного керівництва республіки і Союзу, центральних партійних газет (республіканського і союзного рівня), виступи працівників керівних і технологічних ланок на пленумах і конференціях районної і обласної партійних організацій, які зберігаються, у фондах райкомів партії, обкомів та сільських обкомів партії [6].

Таким чином, дослідження процесу формування виробничої інтелігенції села, що

відбувався у період середини 1940-х – середини 1960-х рр., має спиратися на широке коло архівних джерел, сформованих різноманітними структурами-фондоутворювачами, і відкладених у різних архівосховищах, як України, так і Росії, у першу чергу – Москви, як місця знаходження центру прийняття рішень. Адже комплекс джерел вміщений в них і за своїм видовим складом, і за його інформативністю, і за можливістю верифікації тієї чи іншої частини матеріалу, містить достатні можливості дослідження як початків ідеї тієї чи іншої кампанії, того чи іншого заходу, так і реалізації їх на місцях, можливості перевірки втілення прийнятих рішень нижчестоячими структурами, ставлення до процесу як виконавців, так і тих, хто, так би мовити був суб'єктами дії, виявлення як безпосередніх, так і опосередкованих факторів, що впливали на процеси формування нової для села соціально верстви.

Бібліографічні посилання

1. АМАПУ. – Ф. 1, оп. 1, спр. 65, арк. 1–3; спр. 72, арк. 1–3.
2. Вербицкая О. М. Российское крестьянство: от Сталина к Хрущеву. Середина 40-х – начало 60-х гг. / О. М. Вербицкая. – М.: Наука, 1992.
3. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 222, арк. 5–6, 15–17, 22; спр. 224, арк. 41, 42, 43; спр. 340, арк. 19, 22; спр. 347, арк. 44; спр. 398, арк. 32, 67.
4. ДАДО. Тамсамо. – Ф. 6031, оп. 1, спр. 8, арк. 2, 3, 6, 8, 11, 16; спр. 82, арк. 2–4, 8, 10; Ф. 4960, оп. 1, спр. 138, арк. 1–5, 10; спр. 142, арк. 4–6; Ф. 4963, оп. 1, спр. 23, арк. 1–7, 9; спр. 24, арк. 1–3; спр. 26, арк. 1.
5. ДАДО. – Ф. 5932, оп. 1, арк. 47; спр. 48, арк. 47; спр. 56, арк. 10; спр. 67, арк. 34; Ф. 203, оп. 1, спр. 10, арк. 15, 20, 22; спр. 17, арк. 109, 133.
6. ДАДО. – Ф. 19, оп. 24, спр. 71, арк. 73, 74, 77; спр. 72, арк. 2, 4, 6, 8; оп. 29, спр. 17, арк. 7; спр. 60, арк. 109, 133; оп. 36, спр. 9, арк. 235, 287; Ф. 9823, оп. 2, спр.
7. ДАДО. 2, арк. 29, 30, 31; спр. 45, арк. 87, 139; Ф. – 45, оп. 7, спр. 60, арк. 106. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 13, арк. 1–2.
8. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 1028, арк. 1–18; РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 17, спр. 332, арк. 2–24; спр. 7572, арк. 35–60; спр. 6180, арк. 202; спр. 7498, арк. 261.
9. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 606, арк. 2–400; спр. 1029, арк. 8–320; спр. 1030, арк. 2–300; спр. 1232, арк. 2–240.
10. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 1028, арк. 1–18; 11. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 606, арк. 2–400; спр. 1029, арк. 8–320; спр. 1030, арк. 2–300; спр. 1232, арк. 2–240.
12. ДАЧО. – Ф. 2552, оп. 2, спр. 382, арк. 7–8.
13. ДАЧО. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 13, арк. 1–2.

14. Петренко В.С. України. Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства України/ В.С. Петренко. – К.: Наук. думка, 1964.
15. Пльсюк В.Ф. Деятельность Коммунистической партии Украины по повышению профессионального и производственного уровня тружеников села / В.Ф. Пльсюк, Я.И. Черняк // Научные труды по истории КПСС. – К., 1987. – Вып 87. – С. 49-55.
16. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 18, спр. 920, арк. 32, 34–36, 73; спр. 997, арк. 3–23; спр. 1021, арк. 2–42.
17. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 18, Спр. 997, арк. 3–60; спр. 1021, арк. 2–5; спр. 1075, арк. 2–275; спр. 1079, арк. 10–180.
18. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 17, спр. 332, арк. 2–24; спр. 7572, арк. 35–60; спр. 6180, арк. 202; спр. 7498, арк. 261.
19. РДАЕ. – Ф. 7486, Оп. 17, спр. 2775, арк. 1–3, 11, 13, 15, 24, 25, 29.
20. РДАНИ. – Ф. 5, оп. 17, спр. 436, арк. 1; оп. 24, спр. 559, арк. 5, 119, 21, 93, 100; оп. 45, спр. 231, арк. 67, 82, 84, 115; спр. 249, арк. 7.
21. ЦДАВОВУ. – Ф. 27, оп. 19, спр. 2178, арк. 20–40; спр. 4237, арк. 1, 3, 18, 19, 20, 23, 25, 30; оп. 17, спр. 100, арк. 2, 3, 170, 172, 173, 176; оп. 20, спр. 101, арк. 252, 253, 256, 258; спр. 922, арк. 23, 24.
22. ЦДАВОВУ. – Ф. 27, оп. 19, спр. 991, арк. 153, 188.
23. ЦДАВОВУ. – Ф. 9860, оп. 1, спр. 4776, арк. 1–3, 5, 6;
24. ЦДАВОВУ. – Ф. 1, оп. 22, спр. 135, арк. 82, 105, 115, 116, 120, 123; спр. 136, арк. 21, 147, 153; Ф. 166, оп. 15, спр. 1751, арк. 3, 13, 14, 15, 26; спр. 2882, арк. 61, 82; спр. 4557, арк. 78; Ф. 582, оп. 10, спр. 793, арк. 1, 4, 13; оп. 11, спр. 494, арк. 5–7, 9, 10; оп. 24, спр. 1206, арк. 13, 15, 19, 21; Ф. 296, оп. 8, спр. 963, арк. 90, 126; спр. 1661, арк. 31, 33, 35, 36, 40, 44.
25. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 6, спр. 3091, арк. 32–34, 36, 40; спр. 3006, арк. 39–40, 42, 48; оп. 8, спр. 2534, арк. 43, 45; оп. 24, спр. 2905, арк. 2–3, 7, 9; оп. 46, спр. 6923, арк. 6, 8, 24, 30;
26. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 30, спр. 828, арк. 32, 33, 37, 40; спр. 57, арк. 92, 93, 94, 96; спр. 1980, арк. 1–3; спр. 2201, арк. 24, 26, 31.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 31, спр. 266, арк. 64–66; спр. 372, арк. 112, 115.
28. ЦДАГОУ. – Ф. 1, Спр. 266, арк. 64, 65, 67; спр. 372, арк. 112, 115.
29. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 6, спр. 2027, арк. 5; оп. 31, спр. 366, арк. 108; спр. 373, арк. 21, 64, 73, 80, 131, 132;
30. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 31, спр. 57, арк. 92, 94, 96, 115, 126, 145; спр. 328, арк. 214, 221; спр. 385, арк. 9, 30, 34, 38, 47, 53, 58; спр. 707, арк. 171, 173, 174, 183, 211, 219
31. Шкурко В. Подъем культурно-технического уровня колхозного крестьянства / В. Шкурко. – Мн.: Уражай, 1969.